

DOMAČA POKRAJINA IN GOVORICA PRI PREŠERNU

I

Narava more v poeziji nastopati, če stvari nekoliko poenostavimo, na tri načine: kot samostojna vrednota, pesnik jo doživlja in opisuje; kot ustrezna in sugestivna prispodoba za avtorjeve misli in čustva; kot enakovreden medij za izpovedovanje njegove življenjske filozofije. Prvi način je najbolj naravnosten in preprost, primer zanj je Vodnikov »Vršac«, ki v glavnem prikazuje življenje v Dolini triglavskih jezer in razgled s Kanjavca, vmes v 6. kitici naletimo na razsvetljenski pouk, konec pa je filozofsko obarvan. Pri tretjem načinu imamo opraviti z impresijami iz narave, ki kakor pri prvem zajemajo celotno pesem, vendar avtor prek teh impresij izpoveduje npr. svoje bivanjske stiske, osamljenost in odtujenost ali pa veder in osrečujoč panteističen pogled na svet, tak medij je narava Murnu in Kosovelu ali pa Župančiču. Narava in izpoved se tu neopazno prepletata in istovetita ter sta si docela enakovredni prvini. Pri drugem načinu narava zajema le del pesmi in ima estetsko funkcijo prispodobe, kajti avtor je tu predvsem izpovedovalec svojih misli in čustev. Čeprav pri Prešernu ponekod srečujemo tudi neposredne vtise iz narave in prek nje izjemoma tudi izpoveduje svojo filozofijo, spada v glavnem k drugemu načinu obravnavanja narave. Avtor »Poezija« sega po prispodobe na razna področja: v svet antičnega bajeslovja, krščanskega verovanja, orientalskega okolja, evropske književnosti, vsakdanjega življenja, splošne narave in domače pokrajine. V naši razpravi nas zanima samo zadnje področje Prešernovih prispodob, področje domače, gorenjske pokrajine.

V »Sonetih nesreče« se s to pokrajino nekoliko srečamo že v prvi pesmi »O Vrba, srečna draga vas domača«, le da kompozicijsko tu nimamo opraviti z razvidno dvodelnostjo prispodoba – izpoved, temveč se v pesmi življenjsko občutje prepleta z obrisi domače vasi, razočaranje nad modernim svetom in nostalgija za patriarhalnim življenjem s skico gorenjskega naselja in kmečkega doma, ki bi ga vodila preprosta, delavna in zvesta žena ter varoval patron bližnje podružnične cerkve.

Bolj tipičen je primer soneta »Hrast, ki vihar na tla ga zimski trešne«, kajti tu gre za izrazito dvodelnost. Hrast, ki ga je prizadel zimski vihar, je prispodoba za človeka, ki ga spremlja zla usoda in ga je zaznamovala nesreča. Gre torej za idejo življenjskega fatalizma, značilnega predvsem za ljudi kmečkega izvora (pesnik jo drugje seveda dopolnjuje z zavestjo družbenih krivic in krivic, ki jih doživlja njegov narod), ta nas kot osrednja ideja spremlja malone skozi vse »Poezije«. Toda orjaški hrast, ki ga je nalomil snežni vihar, ki se spomladi na videz nekoliko opomore, a je obsojen na zanesljivo hiranje, ni morda neka splošna romantična podoba iz narave. Pesnik je taka orjaška in osamljena, z viharji se boreča in od njih zaznamovana drevesa videval, kakor jih je še danes videti, v okolici Vrbe, na prostranih travnikih in pašnikih proti Savi, torej v smeri proti Bledu.

V naslednjem sonetu iz cikla »Komur je sreče dar bilà klofuta« navaja pesnik fatalist v drugi kvartini kot eno izmed primer za brezupno prizadevanje na nesrečo obsojenega človeka po sreči tole primero: če si poskusi tak človek postaviti dom in se, popotnik, ustaliti, ta dom takoj oblije jezero nadlog in z valovi vztrajno buta obenj. Tudi ta primera je organsko vzeta iz domače pokrajine, Prešernu jo je pobudilo Blejsko jezero ob urah poletnih neviht.

V »Sonetnem vencu« naletimo na mesto, ki nas zanima, najprej v pesmi »Cel čas so blagih sapic pogrešvale«. Prešeren prikazuje tedanjo kulturno politično situacijo na Slovenskem, ki je bila naklonjena nemški in je zavirala slovensko ustvarjalnost. V zadnji tercini soneta beremo prisposobo za to situacijo: slovenske pesmi so redke rože, ki rastejo sredi skal na vrhu gorá. Take prizore v naravi je mogel mladi Prešeren sam videti na Pečéh, skalnatem predgorju nad domačimi vasmí, ali pa si jih predstavljati ob pogledu na sive grebene Karavank, predvsem Stola.

V naslednjih treh pesmih gre spet za izrazito dvodelno zgradbo s prisposobo v kvartinah in izpovedjo v tercinah.

Za ljubezen, ki sloni na zmotnem pričakovanju in doživi zato naglo razočaranje, imamo prisposobo v sonetu »Jim moč so dale rasti neveselo«: v pokrajini pod gorami okrog Vrbe februarско sonce prezgodaj zvabi iz zemlje cvetje, ki ga po nekaj dneh prijetnega in srečnega počutja uničijo nenadna burja, snežni metej in mráz. Isto nenadno vremensko spremembo v planinskem svetu, le da premaknjeno iz februarja (svečana) v marec (sušec), slika že Vodnikova pesem »Kos in brezen«, seveda na doživljajsko in estetsko skromnejši ravnini poučne basni in ne intimne izpovedi.

Žalostno, a še ne docela brezupno ljubezensko čustvo Prešeren podaja v sonetu »Lej, torej je bledó njih cvetje veló«. Slika v obeh kvartinah ni bila tako redka na gorenjskem podeželju: pogorela ali opuščena hiša se je sesedla v razvalino, grobljo, nekđaj negovan vr-tič, »gartelc« poleg nje so porasle koprive in drug plevel, ki duši že medle rože; le-te pa je treba le presaditi v obdelan vrt in si bodo takoj opomogle.

Končni sonet v »Vencu« »In gnale bodo nov cvet bolj veselo« izraža poslednje véliko upanje v ljubezensko srečo ob izvoljenki, in sicer s svetlo in čarobno prisposobo domačega podeželja v času, ko pomlad prežene zimo: sadno drevje se blešči in šibi od cvetja, iz uljnjakov poletavajo čebele, pastirji zgodaj ženó na pašo, v grmovju se vneto oglašajo ptíci.

V nemški pesnitvi »Dem Andenken des Mathias Čop« se kmalu v začetku v tercinah 5. do 9. razgrne pred nami neposredna, živa pokrajina poznega poletnega popoldneva pri Tomačevem, združena s Prešernovim panteističnim svetovnim nazorom: sončni zahod zlatí zelene dobrave, v ozadju se dvigajo gorenjske planine, valovi Save vabljivo šumé, po nebu jadrajó beli oblaki, kopajoči se Čop ob vsem tem slastno uživa. Nič ne sluti svojega konca, njegov duh se v kristalno čisti vodi utrne, odide med izbrane duše in se vrne k Praluči.

V »Krstu pri Savici« – pesnik je Bohinj obiskal verjetno že kot študent, nedvomno pa v Čopovi in Ahačičevi družbi ob Jurijevi novi maši leta 1832 – se srečujemo z blejsko in bohínsko pokrajino bodisi neposredno, bodisi v prisposodah.

V »Uvodu« nam Prešeren v verzih 13 do 15 predstavi Ajdovski gradec, ki v resnici stoji »na skali sivi« nad Savo pri Bitnjah. Že samo poimenovanje griča (utrjena naselbina na vzpetini iz poganskih, predkrščanskih časov), a tudi njega izrazita, polkroglasta oblika in gospodujoče razgledna lega so v pesnikovi ustvarjalni domišljiji iz njega naredili prizorišče zadnjega vojaškega spopada poganskih Slovencev z valjhunovci. Brez dvoma je pesniški svoboščini pripisati tudi Prešernovo pripombo, da je bilo v njegovem času na griču še videti »razvalino« nekdanje trdnjave, temu je namreč kasneje oporekal domačin pisatelj Janez Mencinger. Arheološka izkopavanja v raznih obdobjih so dognala, da so imeli na Ajdovskem gradu topilnice železa in utrjeno pribežališče romanizirani Iliri in Kelti, medtem ko so mlajše staroslovanske naselbine odkrili drugod po Bohinju, predvsem v Zgornji dolini.

Nepričakovan spopad obeh vojsk sredi noči in nevihte primerja Prešeren v zadnjih tercinah »Uvoda« razdiralnemu delovanju gorskih hudournikov, vse križem ležeče mrtvece na bojnem prizorišču pa požetemu strnišču s snopi ajde in pšenice. Obe komparaciji sta izrazito domači, gorenjski: takšnih hudournikov, ki ob neurju prideró z gorá, je npr. dolga vrsta na pobočjih Pršivca in Vógarja nad Bohinjskim jezerom, medtem ko je požete njive s snopi pesnik poznal tudi iz Vrbe.

V Prešernovem času je bil gozd, kamor naj bi se obkoljeni bojevniki za svobodo po načrtovanem nočnem izpadu umaknili, verjetno bliže Ajdovskemu gradcu, kot je dandanes; edini preživeli Črtomir se je po katastrofi tudi rešil v ta gozd in se zatem po še danes strnjeno zaraščenem pobočju bohinjsko – tolminskih gorá ponoči prebil do jezera.

Prva stanca »Krsta« nam naslika pokrajino po vojaškem porazu in viharni noči: jutranja zarja zlatí tri vrhove najvišje slovenske goré (od Ribičevega laza je poleg Malega in Velikega Triglava videti še Bovško škrbino), jezero je zunaj, na gladini mirno, v globinah pa gospodarijo ribe roparice. Kakor zvemo iz naslednje stance, je ta in takšna pokrajina spet le prispodoba tedanjega stanja Črtomirove duševnosti.

V peti stanci »Tje na otók z valovami obdani«, ki kompozicijsko spada v ekspozicijo pesnitve, nam Prešeren razgrne idilično panoramo Bleda in okolice, kakršna sta bila v njegovih časih: otok z božjepotno Marijino cerkvijo sredi jezera, v ozadju zasneženi vrhovi Triglava in Karavank, pod njimi rodovitna Radovljiška ravnina, ob jezeru pa grad in drugi griči, Višče, Kuhovnica, Osojnica in Straža; ta pokrajina se zdi pesniku tako lepa, da jo imenuje podobo raja.

V naslednjih kiticah nam naslika nekdanji blejski otok, kjer naj bi v času dogajanja pesnitve sprva stalo pogansko svetišče boginje Žive in naj bi se Črtomir zagledal v Bogomilo kakor Leander v Hero v Abidi in Prešeren v Julijo v Trnovem (vsa prva srečanja so torej postavljena v svetišča, s čimer hoče pesnik poudariti idealnost ljubezenskih razmerij).

Bled z otokom kot praslovansko naselje, ki se je kasneje pokristjaniilo, je spet čudovito Prešernovo pesniško videnje, ki so ga tokrat potrdila arheološka izkopavanja po drugi svetovni vojni. Nekateri skeletni grobovi z značilnimi dodatki na Pristavi in na Mlinem segajo namreč v slovansko karantansko obdobje, v 8. in 9. stoletje. Najstarejše krščansko svetišče v dolgi vrsti na otoku odkritih sakralnih stavb pa datira nekako iz 9. stoletja.

Črtomir je tisto jutro po porazu moral stati in razmišljati na odrptem kraju na vzhodnem robu Bohinjskega jezera. Zato ga je ribič opozoril na nevarnost in ga povabil k sebi v čoln. V 137. verzu »In brž veslata v konec ta jezéra« gre morda za duhovito besedno igro, kakršnih je v »Poezijah« precéj, z ledinskim imenom Úkanec, ravnino med jezerom in Savico. Za 142. verz »Čoln vstavi, kjer je gosta senc temnica« si lokacijsko moremo predstavljati Naklovo glavo, zadnji pogozdeni polotok, ki sega v jezero tik pred Úkancem.

Ena izmed naslednjih stanc z začetkom »Slap drugo jutro mu grmi v ušesa« prikazuje dinamiko padajočega slapú, ki se spodaj v tolmunu umiri. Prešernov prikaz Savice je tako nazoren in sugestiven, da že ob branju začutimo grozljivo veličastno množino in silo vodá, njih bučanje in tresenje okolice. Dinamiko slapu razodevajo že vsebinsko intenzivni glagoli: slap grmi, vodá razgraja, bregove stresa, se góre ziblje stena, skale podkopuje in drevesa, od nebes leti nje jeze pena . . . Toda tudi tokrat je ta slika iz narave predvsem vélika metafora za nepredvidljive notranje spremembe v mladem človeku, o tem pričata zadnja verza »Tak se zažene, se pozneje vstavi mladenič, Črtomir pri sebi pravi.«

Ko proti koncu poeme Črtomir izrazi prepričanje, da ga preganja zla usoda (spet značilni Prešernov fatalizem), in mu Bogomila zatrdi, da ga ni prenehala imeti rada, a da jo tudi veže zaobljuba, njeno notranjo lepoto poveleča še naravni pojav: sonce predre oblake in nad Bogomilo, stoječo pred slapom, se vzpne čudovita mavrica. Miha Tušek in Janez

Mencinger sta zapisala, da do mavrice pri Savici pride pri sončnem vremenu le v zgodnjih dopoldanskih urah; tudi Črtomir se z Bogomilo snide pri slapu že zjutraj.

V 405. verzu »Pred ko greš v Oglej čez goró zeléno« je treba v »gori zeleni« videti Baško sedlo nad Bohinjsko Bistrico, koder je nekda j vodila najstarejša in edina pot iz Bohinja v svet. Prek Bače, zelene jase v višini 1281 m, so tvorili na Tolminsko, v Furlanijo in Italijo bohinjsko železo, nazaj pa razne dobrine juga. Ker je Karel Veliki določil reko Dravo za mejo med Salzburgom in Oglejem, sta Bled in Bohinj cerkvenoupravno spadala pod Oglej.

V prvem od treh nemških sonetov pod naslovom »Liebesgleichnisse« iz 1837. leta Prešeren v kvartinah pravi, da ga ljudje sprašujejo, zakaj ne poje kakor drugi pesniki o lepotah pomladi (v zadnjem sonetu »Venca« je tudi on v upanju na ljubezen še pel o njej), temveč le toži o ljubezenskih bolečinah. V tercinskem delu odgovarja z domačo, gorenjsko prisposodbo: spokojno jezero zrcali vse stvari na nebu in ob bregu: sonce, zvezde in drevesa, kadar pa prihrumé nadenj nevihte, kaže le svoje razburkane valove.

V priložnostni pesmi »Janezu N. Hradeckemu«, napisani za deklamacijo na slavnosti 1845. leta, avtor v prvem in zadnjem delu našteva zasluge tega ljubljanskega župana, na sredi pa oriše pokrajino in ljudi. Verzi 34 do 39 odgrinjajo razgled po Gorenjski z Ljubljanskega gradu ali s Šmarne gore; naslikajo nam zasnežene goré, ki jih obliva jutranja zarja, prostrane ravnine z žitnimi polji in vijočo se Savo z zelenimi bregovi.

Tako nam Prešeren v »Poezijah« podaja predvsem takratno pokrajino gorenjskega kota od Vrbe prek Bleda do Bohinja, pokrajino, ki so jo v njeni prvotni nedotaknjeni lepoti prikazovali tudi razni slikarji, domačini in zlasti tujci, bodisi v pesnikovem času ali neposredno za njim, v duhu romantike ali že realizma: v risbi Hottenroth in Langus, v litografiji Wagner, v olju Kurz v. Goldenstein, Pernhart in Karinger.

Ljubljansko polje oziroma gorenjsko ravan s planinami v ozadju Prešeren nakazuje le bežno v nemški elegiji v Čopov spomin in v slovenski prigodnici Hradeckemu. Sicer pa svoje razmerje do narave in do stvari v njej razodeva v nekaterih pesmih »Sonetov nesreče« in »Sonetnega venca«, predvsem pa v lirsko – epskem »Krstu pri Savici«, kjer objema Bled z otokom kot središčem dogajanja in Bohinj s tremi prizorišči boja in poraza, ljubezin in odpovedi: z Ajdovskim gradcem, jezerom in Savico.

Veliko pogosteje kot neposredna slika pri Prešernu gorenjska pokrajina s svojimi sestavinami nastopa kot prisposodba njegovih občutij in misli. Rodna vas mu prisposablja nostalgijo po notranjem miru in zadovoljnosti, od viharja prizadeti hrast in razburkano jezero (le-to kar dvakrat) nenaklonjeno mu življenjsko usodo, redke rože sredi skal tedanji položaj slovenske kulture, rože v februarškem soncu, vrtnice ob groblji, pomlad na podézelju – obdobja varljivega ljubezenskega upanja. Takšne prisposodbe srečujemo tudi v »Krstu«: besneči hudourniki in snopi po njivah so primere za vojaški spopad in poraz, na zunaj mirno jezero s somi v globinah prisposodba Črtomirove duševnosti po porazu, dinamika slapu in statičnost tolmuha protislovij v mladem človeku.

II

Poleg pokrajine, naslikane v prisposodobah ali neposredno, je pri Prešernu element domačnosti gorenjska govorica. V študij le-te sem pritegnil vso njegovo izvorno slovensko poezijo in prevode, posebno »Lenoro« in »Parizino«, ne pa tudi slovenskih ljudskih pesmi, razen močno predelane »Lepe Vide«. Analiziral sem seveda tudi jezik obeh pesnikovih slovenskih pisem, poslanih staršem in Čelakovskemu. Opozorim naj na to, da nekatere od navedenih narečnih značilnosti niso zgolj gorenjske, temveč jih srečujemo tudi pri so-

sednjih dialektih, npr. rožanskem ali celó dolenskem. Značilnosti domače govornice pri Prešernu navajam po ustaljenem zaporedju: vokalizem, naglas, konzonantizem, oblikoslovje in besedišče. Pesnik je pri zapisovanju glasov in oblik večkrat iskal in nihal, medtem ko je bil pri označevanju naglasa nezmotljiv in dosleden.

S področja vokalizma v »Poezijah« le nekajkrat naletimo na gorenjsko inačico prislova »lohkà« za knjižni »lahkó«, nastalo iz nekdanjega lægako: lohkà bi s temi otroke redil (Ženska zvestoba).

Med najbolj pogostnimi pojavi vokalizma srečujemo moderno vokalno redukcijo nepoudarjenih glasov (navajamo najbolj frekventne primere): ljubca, tovarši, kteri, marsikteri, postlja, mladenči, hočmo in čmo, zaničvati, djati se, varje, obvarje, dnarji, vervat, cló, zló, pričjóč, pójte (nam. pojdite), žalvati, al, pravjo, vajni, mojga, pogrešvale, scer, zdihvanje, ak, svetje, vidla.

Obilno je zastopana tudi asimilacija a > e, posebno pred istozložnim j: zdej, komej, de (veznik da), tje (in kje), sem ter tje (sem ter kje), tamkej, tjekej, semkej, jez (za jaz, v pismu staršem jest), deleč, marsikdej, skrivej, delj (poleg dalej), vekomej, skorej, zjutrej, zgodej (prezgonej), des (in desravno), tedej, kdej (nekdej, malokdej), sej (za saj), skupej, zdihlej, kregulja, se podej, obdej, jenjej. Precéj zgledov za ta pojav imamo v pismu staršem: Dunej, vender, nekej, kej, nej, Frencé.

Nasprotni refleks pa imamo prav tam v prehodu e > a pri nikalnici ne: na morem, jest sam na vem kej, mi nič na odgovore, na nese.

Ponaglasni o v zaprtem zlogu prehaja v a v pesmih, in sicer po nekajkrat v prislovih zmeram, letas in sčasam, posamič pa tudi v ponaglasnem odprtem zlogu: ponevedama, ročnama in skokama.

Samostalnik »vojvoda« ima pri Prešernu inačico »vájvoda«: trum serčni vájvodi (Krst). V Bohinju še danes obstaja priimek Vojvoda, po domače Bajboda.

Nasprotje pomeni prehod poudarjenega a v o, zanj je spet dosti zgledov v pismu staršem: nekajkrat tók, večinoma tokó, večkrat prov, po enkrat žov in koker.

Knjižni »prostor« ima v gorenjščini in pri pesniku inačico »prestor«: prestore na domačim so Parnasi (Mihiu Kastelcu).

Tudi nekaj primerov gorenjskega prehoda o v u srečamo v »Poezijah«: večkrat domú za domov, manjkraj pa un, unstran, unstranske glorje, skudela, zamurc.

Zgleda za redukcijo nepoudarjenega u v o pa imamo v prislovih blizo (najpogosteje), kmalo ali prekmalo in kviško.

Pri Prešernu mnogokrat naletimo na glagole, pri katerih v soseščini glasu r i prehaja v ozki e: si zbéra (si izbira), se ozéra, odpéraj, ne zapéraj, se vpéra, so zatérale, podpéra, si nabéra, prebéra, zavéra. Nekakšna izjema z enakim rezultatom je glagol »sijati, sijem«: ko toplo sonce pomladansko séje (Soneti nesreče 3), krona jim na glavi séje (Nebeška procesija); prim. že Vodnika: kmalo sonce čisto séje (Vršac). Tako imata pri Prešernu isto zvočno podobo dva pomensko različna glagola, »sije« in »seje« (Al bo kal pognalo seme, kdor ga seje ...).

Samo na videz je prejšnjemu podoben naslednji pojav: glagoli III./2. in IV. vrste v dvojini in množini sedanjika dolgi i zamenjajo s širokim e: spéjo (spijo), želéjo, pogubéjo, šuméjo.

Za knjižno obliko prislova »mimo« ima Prešeren po gorenjsko »mémó« oziroma »mémú«.

Za prehod končnega nepoudarjenega i v e na področju okrog Vrbe in Bleda imamo le dva zgleda: kristjani > kristjane (Judovsko dekle), po nje misli > po nje misle (pismo staršem).

V »Poezijah« naletimo še na primere, ko se pred sičniki in šumevci izoblikuje prehodni j: gojzd, ojster, razujzdan, grajšina, plajš.

Kar zadeva naglašanje besed, gorenjščina nima rada ponavljajočega se poudarjanja na osnovi. Tako pri Prešernu pogosto srečujemo premični poudarek, in sicer po nekajkrat v naslednjih besedah: morjá, zemljé, Bogú, srcé, željé, solzé, roké, nogé, goré, skalovjá, na otók, bledó, zvestó, mladá, lepé, sladké, njegá, komú; zraven si take zdravljice pojémo, romance zdaj pojéjo, k pogrebu vkup deréjo. Posamič pa beremo tele primere premičnega naglasa: poljá, nebá, rodú, glavó, rosé, v sanjáh, v časti, starí, gostih, nagé, mokré, hudé, samé, živó, bridkó, telesa engá, kaká pokveka; prejémjo, pojdil, zidájtel, je raníla, oznaníla, skušála, razodevála, opravljála, poslušála, postílála, poprašála, pomívála, je bil skopán. Tak naglas imajo pogosto tudi nedoločniki: ne morem ti branít', te moram pozabít', skal se ogibát', ima pravico pisát', tim gre tace lizát', rekó bežát' oblakam, zakona sreče ta vzi-vát' ne more.

Med primeri za stalni naglas na končnici odkrijemo častljivo starino v samostalniki »vodà«: vodà razgraja, vodà je blizo (oboje iz Krsta); ta gorenjski primer je kasneje za ritem »Žebljarske« uporabil Župančič: vodà nam kolesa, mehove nam žene. Sicer pri Prešernu po večkrat beremo naslednje zglede oksitoneze: pekèl, semènj, temà, meglò, s kamnjàm, po stezi; temná je noč, noči temné, vihar strašán, strašnà slepota, v strašni bridkosti, straš-nè misli; kar rastè per njega gradi, v Tomačovim raséta, raséjo včasih rože neveselo; do-kler ne cvetè še roža, kar ti cvetèš med njimi, cvetèjo koj veselo, ki celo leto je cvetlà ob-ema; al ne pijèš studencov?, kdo rad drago kislico pijè?, v tvojo opombo pijémjo ga zdej; povdó let starih čudne izročila, povdó, kar vsaka govori; on živí, vmerjè brez dnarja, v per-sih umerjèjo nekdanji upi. Pesnik tudi dosledno uporablja takó naglašen opisni deležnik od pomožnika »biti«: bilá, bilò, bili, bilè, ki ga včasih piše reducirano blà, blò bli, blè. Ostali zgledi za končni naglas: verstà, sencà (rod. od edn. sencè), glasàn, svetlà, enkràt; idè (gre), dajè, bijè, 'zvijà se, letmò (letimo), zmajèjo; terpi, če poka ti sercel, idi brezserčna žena preč!

Konzonantizem domačega narečja je pesnik upošteval v manjši meri kakor vokalizem. Vanj moremo šteti že večino naslednjih primerov za odpadanje, absorpcijo in monofon-gizacijo: vprašati > prašati, vpričo > pričo, ptič, ptica > tič, tica s pomanjševalnicami, glej > lej, ubogati > bogati, ubožce > božce, obvari > obari, močvirje > močirje, pre-oblečen > preblečen.

Izrazit primer konzonantizma je olajšava skupine čr v č, in sicer redno pri besedi »čeda«: govoriti dosti več ne znajo ko imena čéde, verh sonca sije soncov cela čéda, dari opraviti do čéde, žita in novine sadja.

Najbolj opazno pa je seveda lajšanje skupine šč v š. Pogostnejši primeri za to glasovno spreminjanje: pušica, pšic (puščic), pušavnik, v pušavi, vojšak, v gošavi, grajšina, Slavšna, Slovenšna, gledišè, plajš, strelišè, išè, preišè, treši (P. uporablja tudi varianto trešne), za-pušena, spušen, odrašen, zarašen.

Drug najbolj viden pojav konzonantizma pri Prešernu je otrdevanje mehkih l' in n'. Najbolj frekventni zgledi zanj so tile: mošnico, prejšne, poprešne, bližni, ženitvansko, rešna, zdihlej, rožlanje, lulka, z golfijami; v pismu: lubi starši, zgubljeni perjatli. Včasih pa meh-čani n' razpade v svoji sestavini: po Krajni, Krajnc, zdajnih, nekdanji. Srečujemo pa tudi primere knjižnega govora in zapisa: z veseljem, golfiví, djanje, terpljenja.

Za gorenjski protetični w pred besedami s samoglasniškim začetkom je pesnik zabeležil en sam primer, »wójenca« (ójnica, óje): možičke, ki ne stopjo z wójence (Od železne ceste).

Sekundarna palatalizacija velarov je našla nekaj odmeva v pismu starem in v »Poezijah«, in sicer ob istem pridevniku: drujiga namena, do drujga leta; in drujga več (Ponočnjak).

Za prehod *la > wa* imamo en sam zgled, in sicer v nemškem pismu Čopu z dne 13. februarja 1832; tam beremo tale slovenski stavek: če bi visoki govornik štuvo napél.

Na področju oblikoslovja imamo za pojav maskulinizacije nevter pri Prešernu malo primerov; namesto oblike brezno n. uporabi dvakrat obliko brezen m.: v obupa brézne, globoki brézin; poleg tega naletimo na zvezi »svet olje« in »na tri pisme«. – Obilno pa je zastopan pojav psihološke feminizacije nevter, ko imajo samostalniki srednjega spola v 1. in 4. skl. množine sicer končnico -a, njih pridevniki ozir. deležniki pa dobijo žensko obrazilo -e: rudeče lica, v druge (ptuje, slovenske) mesta, v mesta svete (vesele), dekleta bogate (mlade, zale, ljubeznive), morske (domače, zvestosrčne) dekleta, dela junaške, ime nitne dela, nevarne (prve) leta, leta ste minule, usta so molčale, odperte so groba vrata, terdne vrata, vse dela, dela enake.

Nadaljnja morfološka značilnost je, da pesnik po svojem narečju pri samostalnikih moškega in srednjega spola v rodn. edn. in dajal. mn. uporablja namesto -om končnico -am. Navajamo le pogostejše primere: z Bogam, z jarmam, pod oknam, pod nebam, s sercam, s petjam, z veseljam, pod soncam, k nebesam, valovam, Slovincam, ptujcam, pevcam, tovaršam, drevesam.

Končnica za rod. mn. pri samostalnikih moškega spola in pri svojilnih pridevnikih zanje je -ov tudi tam, kjer bi morali imeti preglas -ev, ker gorenjščina pač ne pozna mehčanja: tičov, mescov, viharjov, stricov, slavcov, slavčovih, pevcov, peččovo serce, Slovincov, angelcov, pregánjovcov, strelcov, tovarišov, gódcov, romarjov.

Pogosto nastopajoči samostalnik »pesem« ima pri Prešernu v množini takole sklanjatev: 1. pesmi, 2. pesem, 3. pesmam, 4. pesmi, 5. v pesmah, 6. s pesmami.

Od oblik, ki so se uveljavile tudi v knjižnem jeziku, a so narečnega izvora in deloma stilno obarvane, naj omenim dovolj številne primere za končnico -á v gen. pl. pri ajevski sklanjatvi in za končnico -éh v loc. pl. pri moški sklanjatvi: od podkvá, farnih cerkvá, željá ogenj, željá bolečine, v željá bridkosti; v zidéh podertije, roženkrance na vratéh, v visokih žvergoli glaséh, po verstéh ji streči hrepenečih mož.

Za narečne smemo šteti tiste pridevniške komparative in superlative, ki jih Prešeren oblikuje z obrazilom -ji, ko jih sicer delamo s -ši, npr.: krompir nar bolji, boljga žita, sestra mlaji, željé nar slaji, gerji napake, v starjih letih, hujga dela.

Gorenjščina pozna pri pridevniku, zaimku in samostalniku moš. in sr. spola za daj. in mest. ednine namesto -u končnico -o. Pri Prešernu najdemo vrsto primerov v pismu staršem: pisemce, v katerimo; proti domo, mo le recite, temo; Žagarjo povedati, da se mo zahvali itn. Značilno je, da imamo v »Poezijah« en sam primer, in še tega v »Lepi Vidi«: tam per okno sonce je čakala.

Izmed dvojnic, ki jih slovenščina pozna pri osebнем zaimku, gorenjske oblike »z mano«, »s tabo«, »s sabo« prevladujejo nad oblikama »z meno«, »s teboj«, čeprav srečujemo tudi te, kadar to terja ritem pesmi.

Pri pomožniku »biti« uporablja pesnik po gorenjsko v 2. os. dv. in mn. prihodnjika v verzih in pismih oblike brez s: ne bota dalje me za nos vodila, jih bote morebiti zaničvale; toko bote sami lohko zapopadli (staršem), v četertih bukvah Bučelice bote vidili (Čelakovskemu).

Opisni deležnik od glagola »najti« pesnikovo narečje izvaja iz sedanjika »najdem«: sim najdel, so ga najdlji, najdla boš, bomo najdlji, sreče ni najldo sercé.

Prešeren ima iz domačega narečja tudi nekaj besedišča, navajamo ga po besednih vrstah. Pri tem tu pa tam od leksike nehote uhajamo tudi k prejšnjim vprašanjem. Enkrat se sre-

čamo z izrazom »četertnica«, beseda pomeni četrt mernika: pernesti zlata reče četertnico. Poleg bolj znanih »vrat« pesnik nekajkrat uporabi staro besedo »duri«, npr.: oči odpró lju-bezni dur' in vrata, dur' odperl mu in sercé. Enkrat naletimo na gorenjski izraz »góša«, nekajkrat na »gošávo«, a tudi na običajni »gojzd«. Osamljeni sta tudi besedi »hodník« za domače platno in »kèršenca« za deklo oziroma služkinjo. – Prešeren redkeje uporablja splošni izraz »oče«, zelo pogosto pa domačo varianto »ôča« (oča, očo, oča, per očo, z očam, očov); samo v »Krstu« ga beremo štirikrat: kak ôča omladi med njima dvema, si 'z levga ôča, desniga očésa jok briše, dal kerstit je ôča glavo sivo, dosegel ôča zmage ni sloveče. Tej besedi moš. spola z žen. končnico moremo ob stran postaviti ime »svet Marka« iz so-neta o Vrbi. – Po enkrat naletimo na izraza »pubč« za urha, vrsto žab, in »puša« za puško. Redko so v pesnikovem besednjaku zastopani izrazi »repetnice«, »kropive« in »bučeli-ce«, vsi primeri za metatezo; poleg navedenih uporablja seveda tudi navadne oblike »pe-retnice« in zlasti pogosto »čebelice«. V nekem epitafu naletimo na besedo »svečnjek«, kar je gorenj. glasovna inačica za »svečnik« (prim. imeni Lesničnjek in Levičnjek v epigramu). Posamič se pojavi tudi beseda »šestomérjovc«, ki jo moremo imeti za izraz, narejen v duhu ljudske govornice, kajti »mérjovc« pomeni Gorenjcu (in Dolenjcu) geometra, zemljemerca. – Pri Prešernu se pogosto srečujemo z besedo »togôta« v raznih metaforičnih zvezah (sov-ražna togôta, nebá togôta, togôta viharjov, valov togôta; ustrezni glagol: se togotúje, se to-gotí), hkrati pa z bolj znano soznačnico »jeza« (viharjov jeze, jeza nótranjga prepira itd. in dvakrat sreče jeza). – Za gorenj. narečje so značilna tudi skupna imena s končnico -ôvje, tako izraza »zidôvje« in »snopôvje«, oba iz »Uvoda« h »Krstu pri Savici«.

Izmed pridevnikov, ki imajo obliko in zven domačega narečja, Prešeren zapiše ensamkrat »polhen« za »poln«, večkrat »čeden« poleg »lep« in prav tako »togôten« za »jezen«: s to-gôtnimi valmi, sreče togôtné. – Nekaj izrazitih dialektičnih posebnosti srečamo v zaimku. Nekje pesnik uporabi »kaj« v pomenu »veliko,mnogo«: Sim čula, sim jokála, bridkosti kaj prestala! Drugje naletimo na obliko »čigá?« (izg. čgá) namesto knjižne »čigav?«: Čigá je ime, ki čez blazine šumi?... Čigá ime je? – Hugeta. (Parizina) Pogosto pa se srečujemo z zaimkom »kogá?« v pomenu »kaj?«: Kogá sim permolila? V kogá si tak zamišljen? Kogá za silo nam v bukvah jezik svoj imeti brani? Kogá mi je pernesla pevska žila? Kogá nek imam upati pravico!

Več bére kot pri pridevniku in zaimku je, kar zadeva narečno besedišče, spet pri glagolu. Glagol »dati« srečujemo v inačici »djati«: de zadnji merlič bo vánjga dján, sercá železne djale preč opase, na tehtnico s Petrarkam djala sva sonete svoje, ni védlo kam se djati sêr-ce moje, pod koš je bil dján, se djat' kam ne ve. – Namesto »néhati, nehávati« pesnik uve-ljavlja gorenjsko »jénjati, jenvátí«: jénjávla je živeti, jénjúje že raj, peti on ne jénja, to noč je jénjal vojske šum vúnajni, de te jénja ta skeleti rana, jénjej jokat' in močíti lica. – Pri glagolu »hoteti« beremo poleg reduciranih knjižnih oblik hóče, hóčmo, hóčte še dvojne narečne: čém, čmò in óčeš, so ótli: Kaj sirota čém storit'? Komú nar pred zdravljico čmò zapet'? Bit' óčeš poet? – Prešeren po svojem narečju uporablja »more« (moči) tudi v po-menu »mora« (morati): ak se ne usmili kmalo, morte vtihnit' vekomej; ne branim mu, al jutra čakát more, al živa al mèrtva je, zvedít' more; kar ti bereš, kar ti pišeš, more datí gotov dnar; al more bit', ni časa več – v strašni bridkosti gresta preč (Parizina); do zdaj še tako malo Vaš jezik umém, de Vas morem prositi... (Čelakovskemu) – Za glagol »pogréšati« pozna Prešeren gorenj. inačico »pogréšvátí«: cel čas so blagih sapíc pogréšvále. Izmed možnih variant »sméjem se – sméjím se – sméjam se« Prešeren uporablja (kakor Linhart in Vodnik) danes manj navadno tretjo: vince zlató se v kozarcih nam sméja, kadar per-jazno nasméjaš se, ak nekej dni se sméja ji veselo (zimsko sonce roži), se kopljejo, sméjajo, tak pojó. – Namesto knjižnih oblik za 3. os. edn. in mn. sedanjika »umrè, umréjo« ima pes-nik podaljšano narečno inačico »vmérjè« in »vmérjéjo«. Podobno namesto knjižnega ne-določnika »zalezovátí« gorenjsko varianto »zalázvátí«: zalázvati nas ni navada (Nuna). V pesnikovo narečno govornico spadajo še glagoli »zagovoríti se« s pomenom »zareči, za-

kleti se»: dobro djanje svet zaničvati se je zagovoril; »zapléčvati« – nevlabljen hoditi na gostije, svatbe: zapléčvat so po redi hodili med muz nemških zbrane svate; »zastopiti« – razumeti: moj zlati uk poslušaj in zastopil!

Navesti nam je še nekaj gorenjskih prislovov, s katerimi se srečujemo pri Prešernu. Taka je beseda »kòj«, skrajšani »takòj«, ki je precéj pogosten, npr.: kòj na perste stopi, ročce so se kòj osule, cvetéjo kòj veselo, v deželi kòj trobente glas zapoje, spozna kòj ribiča poštene lica. V pismu staršem izraz izjemoma pomeni »kar«: In zdej mi še ta stan kòj dovel dopade. – Izrazito gorenjski je »kolikokratov«, podaljšana varianta običajnega »kólikokrat«: kolikokratov me po mesti žene zagledat tebe želja, kolikokratov sim od tod v samoti klečala. – Sèm moramo šteti prislova »pòtlej« za »potem«, ki se pojavi nekajkrat, in »pred« (izg. preh), prav tako v časovnem smislu, ki je zelo pogosten. Omejimo se na nekaj zgledov drugega prislova: pred ni moč te pozabit'; kdor pride pred, pred melje; pred pevcu, pòtlej homeopatu; pevca vboziga usliši, pred ko starost bo Mahaon njega rani; nejenja pred, doklér ni zadnja sraga krvi prelita. – Redkejši so krajevni prislovi »tle«, »žád« in »spréd«: tle moji so domovi, v dnu žád stojé snežnikov velikani, poljá, ki spréd se sprósti. – Namesto danes navadnega »vedno« pesnik redno uporablja domači izraz »zmeram«.

Ker so za gorenjščino (čeprav v manjši meri kot za koroška narečja) značilni germanizmi, jih nekaj beremo tudi pri Prešernu: v pesmih kvartir, lojtra, dilje, v kalòp, fajmašter, mežnar, roženkranc, žnablo ozir. žnabel, kušovati, žida, tavžent, je pogmiral; v pismih pa glih, gvišno, previžan, stiftenga, ratal, rajtam, guerala, kvartir, cerenga. Vendar je v svojih osrednjih, vrhunskih umetninah pesnik zapisal vsega dvakrat en sam germanizem: Zakaj bi se jih (tujk) moje žnablo balo? Spustiti žnabel žnabla noče. Drugi pripadajo ali pesnim za preprostega bralca ali pa prevodom. V »Poezijah« srečamo tudi nekaj frazeoloških in sintaktičnih germanizmov (veznik »brez da bi«, zvezi »nar več svetá otrokom sliši Slave« in »de bo per njima storil mu resnico« ter občasno izražanje odvisnikov z nedoločniki), ki pa so prej dediščina tedanjega šolanja kakor primes gorenjskega narečja.

Dognanja drugega dela te razprave bi mogli strniti, če pustimo ob strani številne drobne zanimivosti, v naslednji povzetek in sklep: V Prešernovih pesmih je sorazmerno dobro zastopan gorenjski vokalizem, zlasti moderna redukcija vokalov (ljubca), asimilacija a > e (zdej) in prehod i > é (se ozéra). Na področju akcenta sta značilna in razsežna premični (morjá, pojémo) in končniški poudarek (vodà, rastè). Konzonantizem se v glavnem omejuje na lajšanje šč v š (pušica) ter na otrditev l' in n' (poprešne). V oblikoslovju so opazni prehajanje samostalnikov sr. spola v množini v samostalnike žen. spola (rudeče lica) ter končnici -am (pod oknam) in -ov (viharjov). V leksiki so izrazitejši in pogostnejši primeri oča, togòta, kogà?, djati, jénjati, mora = more, kòj, pred (preh).

Značilno je, da v »Poezijah« ni sledu o dolenskem prehodu ó > u in o diftongu ej kakor še pri Linhartu. Prav tako bi zama iskali zgledov za gorenjsko sekundarno palatalizacijo velarov in zlasti za švapanje. Pesnik se je po eni strani zavedal organskega razvoja knjižnega jezika, na drugi strani pa je pazil na fonično estetsko plat svojega izražanja. Pač pa se je njegova gorenjščina do kraja sprostila v zgodnjem pismu staršem, polnem tople domačnosti, ki je Prešernovo najbolj narečno besedilo. Nasprotno se je v pismu izobražencu in tujcu Čelakovskemu očitno prizadeval pisati kar najbolj razumljiv književni jezik, v katerem bi bilo kar najmanj dialektizmov. V jeziku »Poezij« so narečne značilnosti zastopane dovolj močno in opazno. To pa seveda nikakor ne pomeni, da imamo opraviti s pesniško zbirko v narečju. »Poezije« so pisane v knjižnem jeziku tistega časa, ki je na dolensko osnovo cepljena gorenjščina.